

Történelmi emlékezet nálunk és más nemzeteknél

K. Horváth Zsolt: *Az emlékezet betegei. A tér-idő társadalomtörténeti morfológiájához.* Kijarat Kiadó, Budapest, 2015, p. 384.

BÁRÁNY BALÁZS

Eszterházy Károly Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola



John Lewis Gaddis *The Cold War* című könyvének bevezetőjében arról vall, hogy számára nagy kihívást jelentett a 2005-ös évfolyammal való szembesülés, hiszen e generáció számára a hidegháború szereplői ugyanolyan relevanciával bírnak, mint Napóleon vagy Nagy Sándor. A családi történetek kommunikatív történelme révén ugyan értesültek a közelmúlt jelentős eseményeiről, de lefolyásuk egészével nincsenek tisztában (Gaddis 2005: 1). E tapasztalatot tizenkét évvel később magam is átéltem. A nyolcadik osztályos történelemórán ma már nem a két világháborúról beszélünk, hanem az 1945 utáni időszakról. Az ún. „Z generáció” számára azonban a hidegháború, rendszerváltás, vagy akár a 2006-os őszi események mind a „töri-hez” tartoznak. Számukra ez is régen volt, a

múlt része – bár a tanúi még élnek. Ez a „töri” tehát más, mint amit a görögökről tanultunk, vagy az oszmán hódításról. Itt nem (vagy inkább: már itt sem) lehet úgy gondolkodni, hogy „jók” és „rosszak”, „mi” és „ők”. Sok rövidítés (ENSZ, NATO, EU, ÁVO, ÁVH, FKGP, MKP, SZDP, MDP, MEFESZ, MSZMP stb.), sok hasonló név (Nagy Ferenc – Nagy Imre), öltönyös/bajszos/kopasz arcok néznek vissza a tankönyvből. A téma általában nyomasztó: emberek elárulása, kisémmizése; köpönyegforgatás, játszamazás. S mindez egy olyan mediatizált világban, mint a mai, ahol már nem a tankönyv a fő ismeretszerző forrás, ahol a tanár interpretációja (bár szerintem még mindig súlyozott, de) csak egy a sok közül. Milyen lesz az ő történelemképük? A fele-



NYITOTT SZEMMEL – Recenzió

lősség nagy, hiszen páran lehet, hogy itt hallanak utoljára összefüggően a közelmúlt eseményeiről, s ezután válnak választópolgárokká. A probléma az, hogy egy eleve beteg emlékezetkultúrára próbálunk meg valami szilárdat felépíteni. Mik ennek a betegségnek a tünetei? A szembenézés elsikkasztása és az önfelmentés. K. Horváth Zsolt könyve ez ellen a betegség ellen kínál terápiás lehetőséget.

A szerző 2011-ben szerezte PhD-fokozatát az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, ahol jelenleg is a Művészetelméleti és Médiakutatási Intézetben dolgozik, mellette pedig a Mérei Ferenc Szakkollégium igazgatója. *Par excellence* társadalomtörténész, akit a kollektív emlékezet problémája ugyanúgy foglalkoztat, mint a munkásság és az avantgárd kapcsolata, vagy a magánélet története. Frankofón beállítottságú, s ez nem csoda, hiszen az ELTE történelem–francia szakpárjának elvégzését követően az École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS) hallgatója is volt, Pierre Nora nagyhatású esszéi is az ő jóvoltából olvashatóak magyar nyelven (Nora 2010). A francia történettudománynak a történelemelméleti kérdések szerves részei, míg hazánkban ezek integrációja meglehetősen felemásra sikeredett. Bár az utóbbi években egyesek (főként akadémikusok) igen élénken érdeklődnek a téma iránt, az egyetemi képzésnek azonban nem (pontosabban: nem mindenhol) vált szerves részévé az efféle munkákkal való megismerkedés. Valószínűleg el kell még telnie legalább egy évtizednek, hogy ez a fajta aspektus is polgárjogot nyerjen a történeti képzésben.

Az *emlékezet betege*iben a szerző tizenöt év tizenöt tanulmányát gyűjtötte össze és rendezte négy csoportba. Az első (*Szóvá tett élet*) a 19–20. századi visszaemlékezések, a második (*Monumentális*) a szimbolikus terek történelemelméleti problémáival, míg a harmadik csoport (*Képes beszéd*) a fotográfia és a mozgóképek emlékezeti szerepével, az utolsó (*Képzelt, beteg*) pedig az emlékezés pszichopatológiai kérdéseivel foglalkozik.

„Kiegyensúlyozott fejlődést maguk mögött tudó társadalmak általában erős kohéziójú, és az alapértékekben egyetértő identitásközösségekkel rendelkeznek. Napnál világosabb, hogy a magyar nem tartozik ezek közé.” – így summázta a magyar történeti emlékezet legfontosabb problémáját Romsics Ignác professzor (Romsics 2014: 17). Miért nem formálódtak ki ilyesfajta identitásközösségek a magyar társadalomban? Miért nem tudtunk a magyar történelem megrázkódtatásaival (Trianon, Don-kanyar, holokauszt, 1956) kapcsolatban konszenzuális álláspontra jutni? K. Horváth Zsolt tanulmányai alapján a legfőbb akadály abban látszik, hogy a történelmi traumákat egyoldalúan történeti szempontból interpretáltuk, holott az emlékezet kutatása „*multidiszciplináris probléma, még akkor is, ha a gyakorlatban egy irodalommal foglalkozó kutató másképp fogalmazza meg kutatási kérdést, mint egy történész vagy szociológus*” (K. Horváth 2015: 13). Ami e helyett történt, az (Pierre Nora-i fogalomhasználattal élve) „helyi hagyománytermelés”, „feszítválosodás”, valamint a történeti emlékezet politikai és turisztikai felhasználása. A szembenézés tehát elmaradt, ezt azonban nem lehet megspórolni. A tanulmányok legfőbb üzenete számomra az, hogy miként lehetne ezt jól csinálni?



NYITOTT SZEMMEL – Recenzió

A felejtés pizkozatai című tanulmány például 1948–1949-es önéletrajzokat, munkahelyi állásjelentkezéseket vizsgál. A szövegek alapos forráskritikai elemzése szépen dekonstruálja a „fordulat évei” kapcsán kialakult áldozat-kollaboráns dichotómiát. Az, hogy ebben az időszakban az emberek a diktatúrának csak kiszolgálottjai vagy kiszolgálói lehettek, valójában egy Hannah Arendt-i nyelvi örökség, mely a hidegháború korából maradt ránk – fejt ki a szerző (K. Horváth 2015: 45). A textusok vizsgálata során azonban felsejlenek azok a hétköznapi túlélési stratégiák, melyek árnyalják az ilyenformán kialakult képet. Nem tartható a „hősi ellenállás” képe egy olyan világban, ahol az emberek többsége túlélni, megélni akart. Ehhez kompromisszumot kellett kötniük a fennálló rendszerrel¹. Épp ezért figyelemreméltó, hogy az állásra jelentkezők milyen nagy találékonyságról tesznek tanúbizonyságot a kor nyelvezetének adaptálásakor.

Elméleti témát feszeget *Az idő újabb cáfolata* című írás is, az idő, a múlt, a történelem és az emlékezet fogalmáról. Bár a szerző célja itt is a különböző teoretikusok álláspontjainak elemzése, annyiban kitér a hazai emlékezetkultúra helyzetére, hogy megállapítsa: hazánkban a különböző évfordulók kapcsán „*Szent István, Rákóczi, Kossuth, Széchenyi még mindig* »üzennek a mának«, *tanulást adnak át a ma élőknek, s ezzel a kapcsolattal mintegy meg is teremti annak látszatát, hogy a múlt és a jelen közötti relációban a történelem ideje folytonos, hiszen mi a fentebbiek leszármazottai vagyunk, létünk belőlük is következik. Illetve, hogy homogén, hiszen ugyanabban az időben élünk* («*Magyarország történelmének részei vagyunk*«), *csak picit később*” (K. Horváth 2015: 106.).

Ahhoz, hogy a hazai „emlékezetbetegség” szimptomáit kezelhessük, fontos megvizsgálni azt, ahogyan ezeket a tüneteket más nemzetek is produkálták, kúrálták. Jó példa erre *A titok politikája* című tanulmány, mely a franciák Vichy-szindrómáját járja körbe. A történész és az orvos párhuzama itt *expressis verbis* megjelenik, ám a szerző újfent hangoztatja, hogy nem egyedül a történészekre bízna az ilyesfajta problémák kezelésének feladatát: „*Talán épp az a megváltozott történészi szerep hangsúlyozandó itt, melynek lényege, hogy egyéb szakemberekkel (nemzetközi jogászok, pszichológusok stb.) együtt a közelmúlt kutatója bizonyos, a társadalmi konszenzus szempontjából feldolgozó, normatív szerepet tölt be. A normativitás, a közelmúlt bűneiről való megnyilvánulás, a közéleti beszédrend formálása kiemeli a történelmet hagyományos szerepéből, s nemegyszer bírósági tanúként, a társadalmi nyilvánosság aktív formálója lesz; ez a társadalmi feldolgozás lényege*” (K. Horváth 2015: 124). A multidiszciplináris megközelítés lenne tehát az üdvözítő módja a történelmi traumák „kibeszélésének”, mely – az én olvasatomban – gyakorlatilag előjátéka lehetne az össztársadalmi párbeszédnek is.

¹ Érdekes, hogy a kompromisszum kérdését manapság inkább a Kádár-korszak kapcsán szokás emlegetni, holott ezek szerint már korábbi időszakok kapcsán is releváns.



NYITOTT SZEMMEL – Recenzió

De mekkora az esély egy ilyesfajta diskurzus lefolytatására? *A Harc a szocializmusért szimbolikus mezőben* című tanulmányban K. Horváth emlékeztet bennünket arra, hogy a múltban többen úgy gondolták, hogy meg kell várni, amíg a közelmúlt eseményei valóban történelemmé válnak. Ennek határvonalat a Századok alapításakor 144 évben húzták meg, míg Jan Assman szerint 80 év az az idő, amikor a közelmúlt eseményei a társas érintkezésből kikopnak. Ez esetben a szocializmus a kulturális emlékezet, a kommunikatív emlékezet és a történelem halmazának metszéspontjában áll, mely alól a történész nem tudja magát kivonni. A közelmúlttal való tudományos foglalkozást ráadásul nehezíti az a közhelyszerű tény, hogy a futball (és a politika!) után a történelem az, amihez „mindenki ért”. Ennek oka, hogy az átélt eseményeknek, a tapasztalatoknak adunk hitelt, ami azt a csalfa hitet keltheti bennünk, hogy a múlt tökéletesen rekonstruálható, hiszen „ott voltam, átéltem, tehát úgy volt”. Ez elvezet bennünket az emlékezés újabb problémájához: vajon az emlékező teljesen azonos-e azzal a személlyel, akire emlékezik? Heller Ágnes az önéletrajzi emlékezés kapcsán azt írja, hogy „arra a kérdésre válaszol, hogy ki vagyok én.” Azért is lényeges ez, mert „minden emlékező a saját Énjét prezentálja” és „az önéletrajzi emlékező énje általában nem teljesen azonos az emlékezetnyom énjével, s nem csak azért, mert más az »életkora«, a tapasztalatai s más az érzelmi beállítottsága”. De mivel „emlékeket lehet szuggerálni is”, folyamatos emlékezés pedig nincsen, az olvasónak élnie kell a gyanúperrel afelől, hogy a szerző saját képzeletével tölti ki a „fehér foltokat” (Heller 2015: 72–73, 75). K. Horváth ide idézi Pierre Nora és Reinhart Koselleck téziseit az emlékezet helyeivel (*lieux de mémoire*) és fogalomtörténettel (*Begriffsgeschichte*) kapcsolatban, hogy nyomatékosítsa: a fogalmak és helyek képe a történelmi gondolkodásban a múlthasználat függvényében változhat. Gyakorlati példaként a 301-es parcella, a Terror Háza Múzeum, a Szoborpark és Kádár János sírjának esete kerül bemutatásra.

A mozgóképi kultúra gyakorta szolgál egy adott nemzet lelkiismeretének tükrésként. Németországban például a film sikeres eszköz arra, hogy a 20. század vészterhes múltjával való szembenézés megtörténhessen (*Goodbye, Lenin!* – 2003; *Die Untergang* – 2004; *Das Leben der Anderen* – 2006). Sajnos a tapasztalat az, hogy nálunk ez a fajta feldolgozási mód még nem gyökerezett meg, s ahogy az idő múlik, úgy válhat egyre nehezebbé. A *Néhány bevilágított mozgókép* című tanulmányból kiderül, hogy Szabó István *Szembesítés* című dokumentumfilmje egy ritka kivétel. A film a művész és a hatalom viszonyáról mesél, és később széles körben vált polémia tárgyává, mikor a rendező életpályája körül bontakozott ki vita. Az eset nem egyedi. Azonban rendkívül alkalmas annak érzékeltetésére, hogy lássuk: „egyetlen ügyből, bármilyen ismert is a főszereplő, nem érthető meg az egész Kádár- korszak morális rendje, pláne nem oldható meg petíciókkal, aláírásokkal, kiátkozásokkal és befogadásokkal, még akkor sem, ha az idősebb generációk érzelmi érintettsége érthető. Ahhoz, hogy – szűkítve: önmagunkra értve – megértsük a szocializmus világát, s benne az ügynökkérdést, egyrészt látnunk kellene, hol van mindennek a helye a háború utáni



NYITOTT SZEMMEL – Recenzió

felelőségek rendszerében, másrészt azt, hogy a modern magyar társadalom történetében mit jelent ez” (K. Horváth 2015: 246).

Végezetül a multidiszciplináris diskurzus szükségességéhez kapcsolódva vet fel egy példát a szerző. A Nagy Háború történeti feldolgozása kapcsán ütközteti Maurice Halbwachs szociológiai és Eugéne Minkowski pszichopatológiai megközelítését. A fő kérdés, hogy szétválaszthatóak-e az emlékezet jelentésrétegei a közhasználatban és a tudományokban? Hiszen emlékezetben mindenki és minden tudomány mást ért: mást a szociológus és mást a pszichiáter. Halbwachs inkább csoporthoz köti, mint egyénhez, míg Minkowski ezzel szemben egy relatívabb társadalmi időstruktúrát vázol fel (a jövőt éljük meg, mely jelenné tud válni), melyben az emlékezet fogalmát is át kell értelmeznünk. Érdekes, hogy mindkét kutató a bergsoni időfogalomból indult ki, mégis gyökeresen más végeredményre jutottak. Az ilyen típusú összehasonlításoknak, párbeszédeknek lehet majd olyan gyümölcse, melyeket a jövő generációk elébe helyezhetünk – legyen szó egyetemi hallgatókról, vagy nyolcadikosokról.

Irodalom

- Gaddis, John Lewis (2005): *The Cold War. A New History*. Penguin Books, New York
- Heller Ágnes (2015): *Az önéletrajzi emlékezés filozófiája*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest
- Nora, Pierre (2010): *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. K. Horváth Zsolt (szerk./ford.), Napvilág, Budapest
- Romsics Ignác (2014): *A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika*. Osiris, Budapest